

De kleine gevangene

Lise Kristensen

De kleine gevangene

the house of books

Oorspronkelijke titel: *The Little Captive*
Oorspronkelijk uitgegeven door: Pan Books, Londen 2014
© Lise Kristensen, 2012
© Vertaling uit het Engels: Catherine Smit, 2015
© Nederlandse uitgave: The House of Books, Amsterdam 2015
Omslagontwerp: Riverside Studio, Nieuwersluis
© Omslagfoto: Shutterstock/Pinkyone, Ppictures
Typografie: ZetSpiegel, Best

ISBN 978 90 443 4761 6
ISBN 978 90 443 4760 9 (e-book)
NUR 320

www.thehouseofbooks.com

OVERAMSTEL

uitgevers

The House of Books is een imprint van Overamstel uitgevers bv

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor mijn dappere moeder

1

Oorlog in Azië

1942

Halverwege het jaar merkte ik voor het eerst dat er vriendjes en vriendinnetjes verdwenen. Ik popelde om weer naar school te gaan, maar onze juf, mevrouw Overhaart, en ook andere juffen waren ineens weg. Toen ik bij mijn vriendin Elly langsging ontdekte ik dat er een Javaans gezin in hun huis woonde. De man die de deur opendeed, lachte niet naar me. Met een gemene blik in zijn ogen zei hij dat Elly met haar hele gezin naar de gevangenis was gestuurd. Maar dat kon niet waar zijn, want Elly's ouders waren aardig en hadden niets misdaan. Waarom zouden ze dan in de gevangenis worden opgesloten?

Ik herinner me nog dat ik papa met twee vrienden hoorde praten. Ze hadden het over een man die Hitler heette en die de baas wilde zijn over de hele wereld. Die middag vroeg ik mijn moeder wie Hitler was, maar ze zei dat kleine meisjes zich geen zorgen hoefden te maken over die vreselijke man.

En trouwens, wij woonden in Indonesië, en alle ellende deed zich voor aan de andere kant van de wereld.

Ons heerlijke leventje op Java kabbelde voort. Ik was er geboren en getogen, maar mijn ouders kwamen allebei uit de Noorse plaats Bergen.

Mijn vader, Daniel Grønn-Nielsen, verdiende vroeger in de zomermaanden wat bij als gids in het fjordengebied aan de Noorse westkust. Zo leerde hij na zijn afstuderen meneer en mevrouw Verhoog kennen, een Nederlands echtpaar dat in Indonesië woonde en dat op vakantie was in Noorwegen.

Meneer Verhoog was gouverneur in Madiun, en hij zei dat papa op Java wel een geschikte baan zou kunnen vinden. Mijn vader was in die tijd verloofd met mijn moeder, Kirsten. Hij vertrok naar Java en een jaar later reisde mijn moeder hem achterna. Op hun trouwdag gaven ze een chique receptie in de residentie van de familie Verhoog. Ik werd in 1934 geboren in Soerabaja. Mijn zusje Karin kwam in 1936 ter wereld in Kediri.

De gouverneur beschikte over verschillende gastenverblijven, waarin wij met ons gezin regelmatig een paar weken verbleven. We leidden een zorgeloos bestaan.

Papa was vertegenwoordiger bij een Amerikaans-Nederlandse verzekeringsmaatschappij en hij reisde het hele eiland over, van Batavia – het huidige Jakarta – tot Soerabaja. Hij was bijna nooit thuis. Soms, wanneer hij voor een project wat langer op een bepaalde plek moest zijn, kregen wij daar met elkaar een woning toegewezen.

Na de geboorten van haar kinderen leidde mama een fijn leven. We hadden een hele rits bedienden, onder wie een baboe, een kindermisje. Met de bedienden spraken we Javans, maar met onze ouders en vrienden praatten we Nederlands. Noors spraken we bij ons thuis alleen op woensdag.

Op 'Noorse dag', zoals mama het noemde, aten we typisch Noorse dingen, zoals gehaktballen, gekookte aardappels en erwtensoep. Dat eten smaakte heel anders dan de heerlijke Indonesische gerechten die er gewoonlijk op tafel kwamen, waaronder pittig gedroogd vlees, eieren, curry's van vis of kip, paprika-uiensaus en gebakken banaan natuurlijk. We deden heel erg ons best om het Noors onder de knie te krijgen, maar dat ging ons niet gemakkelijk af.

Mijn zusje en ik verveelden ons in die jaren nooit. Wij groeiden op met meneer en mevrouw Verhoog, die we beschouwden als onze opa en oma. Zij hadden een grote visvijver in hun tuin en op het terrein waren niet alleen honden, maar ook vogels, ganzen en zelfs een paar pauwen te vinden. Opa kweekte orchideeën en ik vond het heerlijk om bij hem in de kas te zijn. Terwijl ik hem hielp bij de verzorging van zijn planten legde hij uit welke soorten hij allemaal kweekte. Er waren gelukkig ook veel zwembaden in de buurt. Java ligt maar drie graden onder de evenaar en op dagen dat de hitte ondraaglijk werd, hadden we daar met mama en papa, hun vrienden en alle kinderen de grootste lol.

Het was altijd heel leuk als we gingen zwemmen. Onze knappe papa dook van de hoge duikplank alsof hij nooit iets anders deed. De vrouwen waren danig onder de indruk en riepen: 'Da capo! Da capo!' Karin en ik waren vreselijk trots; dit was onze papa! Alleen mama keek verveeld en verdrietig toe wanneer de andere vrouwen steeds dichter bij papa kwamen zitten. Ik vond ze beeldschoon. 'Eén of twee van deze vrouwen zijn secretaresses,' fluisterde mama op een dag. 'En vergelijk mij eens met hen, met mijn dikke, zwangere buik.' Ze zuchtte. Ik wist niet wat ik moest zeggen, want ze was in die tijd erg ongelukkig en maakte voortdurend ruzie met papa.

's Middags maakten we vaak een tochtje langs de rijstvelden. We huurden dan drie paarden, twee kleine en een grote, en er gingen twee Indonesiërs met ons mee als gids. We reden naar de kampongs, de dorpen, waar vrouwen tot hun knieën in het troebele water stonden om rijst te planten. Ze drukten dan groene stengeltjes in de modder. Tussen de rijstvelden liep een rasterwerk van verhoogde paadjes waar onze paarden overheen konden lopen. Dicht bij de kampongs had je eenvoudige 'fabriekjes' waar ze bakstenen maakten. Kinderen, soms niet ouder dan zes, mixten klei en zand en drukten het mengsel in houten kistjes. Was de klei eenmaal goed uitgehard, dan werden de bakstenen uit de kratjes genomen en in grote ovens gebakken. Ik vond het heel zielig voor die kinderen en wilde ze iets geven, maar mama zei dat de grote mensen het toch maar zouden afpakken.

Andere kinderen werden achter grote weefgetouwen gezet, waar ze de hele dag moesten werken alsof ze al volwassen waren. Hetzelfde gold voor de kinderen die we achter grote, door karbouwen getrokken ploegen zagen lopen. Geen van hen ging naar school. Ik herinner me dat de kinderen van Javaanse werknemers van de Hollandse rubber- en koffieplantages in uniform een meertalige school bezochten.

De beste vrienden van mijn ouders waren oom Axel en tante Marianne Wieslander. Zij waren niet echt mijn oom en tante, maar het voelde wel zo. Ze kwamen uit Zweden en mama zei dat hun land niet meedeed aan de oorlog en dat zij niet bang hoefden te zijn voor de Japanners. Oom Axel was veranderd. Vroeger lachte hij altijd veel en haalde hij geintjes met ons uit, maar de laatste tijd keek hij heel ernstig. Op een dag kwam hij langs om papa een baan aan te bieden als financieel

administrateur van zijn fabriek. Oom Axel was een belangrijk man: hij was niet alleen consul van Zweden, maar ook directeur van SKF (de Svenska Kullagerfabriken), een fabriek waar kogellagers werden gemaakt. Hij zei tegen papa dat hij niet bang meer hoefde te zijn voor de Japanners als hij voor hem kwam werken.

Maar voor mijn speelkameraadjes was het anders. Al mijn Hollandse vriendjes en vriendinnetjes verdwenen één voor één spoorloos. Na Elly en haar broer Cees verdwenen ook Renee, Erika en Ina. Complete gezinnen waren ineens weg. Een paar weken later werd er ook bij mijn Engelse vriendin Alison en haar broer Paul niet meer opengedaan. Mama kon hun afwezigheid ook niet verklaren. Ze opperde dat ze misschien waren teruggekeerd naar Engeland. Dat leek mij niet logisch, want ik had nog meubels zien staan in het huis van Alison en Paul. Ook liep hun hond Sam nog in de tuin, en Alison en Paul zouden hem nooit aan zijn lot hebben overgelaten. Wij gaven hem brood, vulden zijn waterbak bij en beloofden hem elke dag terug te zullen komen, maar na een paar weken was ook hij verdwenen.

Ik ging bijna elke dag langs bij mijn Hollandse, Belgische en Engelse buurkinderen, tot er op een gegeven moment niemand meer was. Ik was erg verdrietig en na verloop van tijd gaf ik het maar op. Mijn Javanse vrienden waren er gelukkig nog wel.

Op een middag zag ik, op weg van de kampong naar huis, voor het eerst Japanse soldaten. Ik was erg bang voor ze. Gekleed in kakiuniformen sprongen ze uit een vrachtwagen. Ze schreeuwden tegen een paar mannen met zakken op hun rug en dwongen hen in de vrachtwagen te klimmen. De mannen keken doodsbang toen de Japanse soldaten hen prikten met de lange messen die op hun geweren zaten. Tril-

lend van angst verschool ik me achter een rubberboom. Ik durfde nauwelijks adem te halen, zo bang was ik. Zodra de mannen in de vrachtauto zaten, klommen de Japanners er ook in en vervolgden ze hun weg. De wind voerde de geluiden uit de laadruimte mee, en ik bleef luisteren tot de vrachtwagen uit het zicht verdwenen was. Het was mijn eerste kennismaking met de Japanners. Wat me vooral opviel, was dat ze geen moment normaal hadden gepraat. Ze schreeuwden en brulden alleen maar. De vertrekkende vrachtauto had een grote stofwolk doen opwaaien en ik bleef achter die boom zitten tot al het stof was neergedaald. Toen pas durfde ik erop te vertrouwen dat de vrachtwagen en die nare kaki mannen echt weg waren. Ik rende de hele weg naar huis om aan mama te kunnen vertellen wat ik had gezien.

In de nacht van 7 oktober 1942 werd mama in allerijl naar het ziekenhuis gebracht, waar ze beviel van een prachtig jongetje, mijn broer Lars Hilmar. We noemden hem Lasse. Papa kwam meteen naar huis om voor zijn dochttertjes te zorgen, maar in het ziekenhuis was hij niet welkom. Karin en ik begrepen er niets van. Waarom mocht papa niet naar mama en de baby toe? Mama zei alleen: 'Hij heeft het er zelf naar gemaakt.' Natuurlijk ging hij toch gewoon naar haar toe, maar ze waren niet blij om elkaar te zien en dat was heel naar. Ze hadden een mooi en gezond kindje gekregen en zouden in de wolken moeten zijn.

Ons gezin verhuisde weer, ditmaal naar een prachtig huis in de 'Scandinavische Straat'. Het was een ruim en licht huis, dat tegelijkertijd heel gezellig was. Het had vijf kamers en een fraaie tuin. Karin en ik deelden een vrij grote kamer en het leek alsof ons leven rustig voortkabbelde. Afgezien dan

van de Japanse soldaten; die zag je werkelijk overal, als een krioelend leger kakikleurige mieren. Ze lachten nooit en schreeuwden de hele tijd.

2

Jappen in onze tuin

We zaten op het terras. Het was een warme ochtend, maar de lucht was nog aangenaam koel. De zon was net boven de heuvels uit gekropen en zette de tuin in een oranje gloed. Papa, Karin en ik dronken heerlijk koud sinaasappelsap. Mama was naar binnen gegaan om Lasse op de wc te helpen. Het was een doodgewone ochtend, totdat de rust werd verstoord door het vertrouwde gebrom van een vrachtauto die met een rustig gangetje de laan in reed. Op de motorkap, vlak boven de koplampen, zag ik de ondergaande zon van de Japanse vlag.

Alleen al de aanblik van die vlag bezorgde me koude rillingen. De vrachtwagen reed naar het tuinhok van onze burens en stopte daar. Ik merkte dat papa verstijfde van angst; hij trok Karin en mij dicht tegen zich aan en sloeg zijn sterke armen om ons heen. Er sprongen twee Japanse soldaten uit de laadruimte. Ze renden de tuin van meneer Hansen in. Meneer Hansen, een Deen die werkte bij dezelfde fabriek als papa, zat op zijn terras met zijn vrouw Ingrid en zijn zoontje

Jon. Het kind zat bij zijn vader op de knie en terwijl de Japanse soldaten over het tuinpad renden, bleef meneer Hansen gewoon zitten. Een van de soldaten pakte de kleine Jon bij zijn arm en trok hem ruw bij zijn vader weg. Het jochie maakte een wilde buiteling en bleef uiteindelijk stil liggen, met zijn billen omhoog en met zijn gezichtje op de houten planken van het terras. Mevrouw Hansen schreeuwde het uit en meneer Hansen stond op om te protesteren, maar voor hij zijn mond kon opendoen, sloeg een van de soldaten hem met de kolf van zijn geweer in het gezicht.

Meneer Hansen viel, verdoemd en bloedend, van het trapje naar de tuin. Mevrouw Hansen riep dat de soldaten moesten ophouden en ontfermde zich over haar geschrokken zoontje. De Japanse soldaten schreeuwden tegen meneer Hansen. Ze prikten hem met hun bajonetten en zeiden dat hij moest opstaan. Ze schreeuwden dat hij gevangengenomen was en dat hij in de vrachtauto moest gaan zitten.

Zoiets verschrikkelijks had ik nog nooit gezien. Het overhemd van meneer Hansen zat onder de bloedvlekken, maar hij wist overeind te krabbelen en strompelde met zijn handen boven zijn hoofd naar de vrachtwagen. De Japanse soldaten liepen op een drafje met hem mee en prikten hem met hun bajonetten. Toen hij bij het legervoertuig was aangekomen, staken de andere passagiers hem de helpende hand toe. Ze trokken hem naar binnen en wij keken zwijgend toe terwijl de soldaten zich over hun paperassen bogen.

Mama kwam weer bij ons op het terras en ik maakte uit het gesprek tussen mama en papa op dat zij alles door het keukenraam had gezien. Papa stond op en zei op kalme toon dat hij de volgende zou zijn. Hij ging naar binnen en Karin en ik begonnen te huilen. Wat stond hem te wachten?

Een paar dagen daarvoor had papa al een kleine tas inge-

pakt met wat hij 'het hoognodige' noemde: zijn tandenborstel, een scheermes, zeep, een set schone kleren en zoveel voedsel als er nog bij paste. De tas pilde uit met blikjes, repen chocola en gedroogd fruit. Papa kwam terug, zette de tas op het terras en wachtte af. Ten afscheid gaf hij ons allemaal een kus. Hij zei tegen mij dat ik goed voor Karin moest zorgen en voegde eraan toe dat we ons geen zorgen hoefden te maken. De oorlog zou over een paar maanden voorbij zijn en dan zouden we weer samen zijn. Ik voelde de tranen branden, maar deed mijn best om niet te huilen. Ik wilde sterk zijn. Hij pakte zijn tas en liep op de Japanse soldaten af, die ons tuinhok hadden ingetrapt en nu op een drafje onze tuin in kwamen. De soldaten schreeuwden nog steeds, maar papa had zich goed voorbereid en stak hen zijn paspoort alvast toe. Ze wierpen er een vluchtige blik in en wezen naar de vrachtwagen. Papa droeg zijn lot als een heer: hij rende niet, maar hij liep. Hij gooide zijn tas in de vrachtauto en klom erachteraan. Toen de vrachtwagen begon te rijden, stortten Karin en ik ons in mama's armen en lieten onze tranen de vrije loop.

Toen de vrachtwagen verder reed kon ik de verleiding niet weerstaan er nog een laatste blik op te werpen. Had ik dat nou maar niet gedaan. Ik strekte mijn hals om een laatste glimp van papa op te vangen, maar ik zag hem niet. De laadruimte zat tjokvol angstige mannen, er kon geen muis meer bij. Iedereen stond, sommige huilden en keken rond of ze van enige kant hulp konden verwachten. Maar dat was niet het geval.

Er heerste een akelige stilte in de Scandinavische Straat, zo stil was het er nog nooit geweest; zelfs de vogels waren opgehouden te zingen.

Later die dag pakte mijn moeder een paar tassen in. Ook voor Karin en mij zette ze een rugzak klaar. Voor ze begon

met pakken, zag ik haar een snee maken in de stof die ze later weer dichtnaaide. Mama zei tegen ons dat we er goed aan deden om ons, net als papa, goed voor te bereiden en dat we de Japanners niet boos moesten maken zoals meneer Hansen had gedaan.

‘Gaan wij met papa mee?’ vroeg ik.

Mama keek me aan en haalde haar schouders op. ‘Misschien,’ zei ze. ‘Ik zou het werkelijk niet weten.’

‘Stoppen ze ons in de gevangenis?’ vroeg Karin.

Mama glimlachte en schudde van nee. ‘Nee, kleintje,’ zei ze. ‘We gaan niet naar de gevangenis; we gaan naar een kamp waar we veilig zullen zijn tot de oorlog is afgelopen.’

Ik zei tegen mama dat ik in ons eigen huis wilde blijven. Daar waren we toch ook veilig? Achter in de tuin bevond zich een schuilkelder, waar bommen en Japanse soldaten ons geen kwaad konden doen.

We bestookten mama met nog veel meer vragen, maar ze gaf geen antwoord meer. Na een poosje gaf ik het op en hielp haar de tassen naar het terras te dragen.

De tassen bleven daar twee dagen staan, maar toen kwamen de vrachtwagens weer en werd ons te verstaan gegeven dat we ons huis moesten verlaten. We hadden ons vertrek goed voorbereid, net als mevrouw Hansen en de kleine Jon. En hoewel de Japanse soldaten tegen ons tekeergingen terwijl we het tuinpad af liepen, werden we niet geslagen of met die afschuwelijke bajonetten gestoken, zoals meneer Hansen.

Mama, Karin en Lasse werden eerst in de laadruimte geholpen. Mama stond op en zei dat ik mijn rugzak omhoog moest gooien. Hij was vreselijk zwaar, maar het lukte me net om hem boven mijn hoofd te krijgen en hem op te gooien. Maar de tas kwam tegen het been van een oudere vrouw, viel op de grond en rolde in de greppel naast de weg.

‘Ga nu!’ brulde een Japanse soldaat. ‘Weg... nu.’

Ik had het gevoel dat alles tot stilstand kwam. Ik keek op naar mama, die strak naar de rugzak bleef kijken. Haar ogen vertelden me dat die tas ongelooflijk belangrijk was, zo teleurgesteld en bang keek ze. Ze wierp een schichtige blik op de Japanse soldaat.

‘Laat maar, Lise,’ fluisterde ze. ‘Kom gauw hier.’

‘Ga nu,’ siste de Japanse soldaat tegen me.

Ik kon de tas niet laten liggen; mama had hem met zoveel zorg ingepakt en ik vroeg me de hele tijd af waarom ze er een snee in had gemaakt die ze later weer had dichtgenaaid. Ik voelde instinctief aan dat die tas heel belangrijk was en ik haastte me naar de greppel om hem te pakken. Toen ik de tas had bereikt, hoorde ik in de laadruimte van de vrachtwagen iemand gillen. Ik keek op. De Japanse soldaat had zich over me heen gebogen en hief zijn geweer in de lucht. Hij kon me elk moment een oplawaai verkopen en schreeuwde iets in het Japans. Hij bracht zijn geweer omlaag, maar ik bukte net op tijd. De kolf schampte net langs de tas, maar raakte mij niet. Voor hij nog eens kon slaan, schoot ik langs hem heen, zo snel als mijn benen me konden dragen. In een vloeiende beweging wierp ik mijn moeder de rugzak toe, dook tussen haar benen door en kroop door de laadruimte heen naar voren. Ik hoorde de Japanse soldaten schreeuwen – sommige moesten lachen – maar voordat een van hen kans had gezien me achterna te komen, was de motor al gestart en kwam de vrachtwagen in beweging.

Mama was erg boos op me, maar uit de manier waarop ze de tas tegen zich aan klemde maakte ik op dat het goed was dat hij niet was blijven liggen.

We konden niet zitten. De laadruimte van de vrachtwagen was overvol, net als toen bij papa. Het was erg warm en naar-

mate de uren verstreken gingen mijn benen steeds meer pijn doen. Ik vroeg mama om water maar ze gaf me net genoeg om mijn lippen te bevochtigen. Ze zei dat we er zuinig mee moesten zijn. De vrachtwagens stopten herhaaldelijk om nog meer gevangenen in te laden. Die arme Lasse huilde de hele weg. Het zweet liep in straaltjes over zijn wangen, en dat terwijl hij meer water kreeg dan de anderen. Sommige vrouwen hadden helemaal geen water bij zich en vroegen de chauffeur om te stoppen in een van de dorpen die we passeerden.

De chauffeur reed echter stug door, zelfs toen een paar vrouwen begonnen te huilen.

Sommige vrouwen en kinderen werden misselijk. Dat maakte de situatie er niet beter op, omdat we nog meer tegen elkaar aan moesten kruipen. Het was erg benauwd, vooral doordat er door de spleten langs de zijkant van de laadruimte veel stof binnenkwam. En de vrachtwagen reed maar door. Net toen ik dacht dat ik het niet meer hield, stopten we. Ik keek naar mama en ze glimlachte.

‘We zijn er,’ fluisterde ze.

Ik keek naar mijn broertje en zusje. Karin en Lasse waren helemaal vies geworden. Met hun zwarte snoeten en witte oogjes zagen ze eruit als kleine mijnwerkers. Doordat ze zo klein waren hadden zij het meeste last gehad van het stof en het vuil onder in de laadruimte. Het was net of Lasses tranen twee witte riviertjes op zijn wangen hadden getekend.

De vrachtwagen reed door een poort een terrein op dat me deed denken aan een groot dorp. Er stond een hoog hek omheen met prikkeldraad erop. Om de zoveel meter stond een Japanse soldaat op wacht. Ze keken strak voor zich uit, met een gemene blik in hun ogen. Ze hadden allemaal een bajonet op hun geweer.

3

Het eerste kamp: De Wijk

‘Tenko! Tenko!’ schreeuwden de bewakers terwijl we uit de laadruimte klommen. Ze sloegen sommige vrouwen met hun geweer. ‘Tenko! Tenko!’ De kinderen huilden en de soldaten stelden ons in rijen op en na een hele tijd stond iedereen op wonderbaarlijke wijze tegelijkertijd te buigen voor een kleine, gemeen uitziende Japanse man met een snorretje en een bril. Mama zei dat we het voorbeeld van de andere vrouwen moesten volgen en we bogen allemaal, zelfs Karin. Mama zou later uitleggen dat de Japanners dat bedoelden als ze *tenko* riepen, en dat de man die voor ons stond de officier was.

We stonden in de brandende zon terwijl onze paspoorten werden gecontroleerd. Het leek wel of er nooit een einde aan zou komen. Ik dacht serieus dat ik dood zou gaan, zo’n honger en dorst had ik, en steeds wanneer ik het waagde een blik te werpen op de kleine kaki man, rilde ik van angst. We moesten alle tassen voor de rij op de grond zetten en mochten er niet meer aankomen. Ik zag mijn fles water uit een van de vakken steken, maar steeds wanneer ik mama vroeg of ik hem

mocht pakken, wierp ze een schichtige blik op de soldaten en zei dat het niet kon. Ik keek alsmaar omhoog naar de zon en dan naar mijn fles water. Het was een vreselijke kwelling.

‘Waarom niet, mama?’ vroeg ik. ‘Eén slokje maar.’

‘Nee,’ zei ze beslist.

Arme mama. Lasse was op haar schouder in slaap gevallen en mama had hem een van haar breedgerande zomerhoeden opgezet om hem tegen de felle zon te beschermen. Karin stond de hele tijd te snikken en ik had een arm om haar heen geslagen. De Japanse bewakers liepen voortdurend de rijen met vrouwen en kinderen langs, en steeds werd er één gezin weggevoerd naar een van de huizen aan de andere kant van het kamp. De rij werd steeds langer, want om de paar minuten kwamen er nieuwe vrachtwagens aan. Ik dacht dat we nooit aan de beurt zouden komen. Ik vroeg mama waar die mensen heen gingen en ze zei dat ieder gezin een huis kreeg toegewezen. Mama had dus toch gelijk gehad: we gingen niet naar de gevangenis. We kregen een nieuw huis. Twee Japanse bewakers kwamen op ons af en ik dacht dat we eindelijk aan de beurt waren, maar helaas.

Er werd een meisje uit de rij geplukt. Ze was me opgevallen toen we aankwamen. Ze had naar me gelachen en had een stapje opzij gedaan om plek voor me te maken. Ze had een mooie lach en ik bedacht hoe graag ik zo’n grote zus zou hebben gehad. Toen de twee bewakers haar meevoerden, stapte een vrouw van mama’s leeftijd op de soldaten af, ze protesteerde luidkeels. Een van de Japanse soldaten draaide zich om en stootte de kolf van zijn geweer ruw in haar maag. De arme vrouw zakte happend naar adem door haar benen. Ze huilde en jammerde, smeekte de soldaten haar kind met rust te laten, en mama haastte zich naar haar toe om te zeggen dat ze haar kalmte moest bewaren.

‘Mijn kindje,’ jammerde ze steeds. De Japanse soldaten liepen verder, elk met een hand rond een arm van het meisje, dat nu huilde en om haar moeder riep. Ze was op de grond gevallen en de soldaten sleurden haar achter zich aan, helemaal naar een hut aan het andere eind van het kamp. Ze traptten de deur open en duwden haar naar binnen. De twee Japanse soldaten gingen de hut ook in en smeten de deur achter zich dicht.

De vrouw was nu zowat buiten zinnen van ellende en enkele andere vrouwen probeerden haar te kalmeren. We hoorden kreten uit de hut komen, en elke schreeuw bezorgde me koude rillingen. De andere Japanse soldaten hoorden het grinnikend aan. Hoe meer de arme vrouw tekeerging, hoe harder ze lachten. Na een poosje werd het meisje teruggebracht naar de rij. Haar moeder holde naar haar toe, maar ze werd snel weer in de rij gezet door de Japanse soldaten, die het allemaal nog steeds reuzegrappig vonden. Het arme kind was zo bleek als een vaatdoek en de tranen liepen haar over de wangen. Ze had een dik oog en haar kleren waren gescheurd. Ze had een holle blik in haar ogen. Net toen ik haar wilde vragen waarom ze werd gestraft, riep een van de soldaten ‘Grønn-Nielsen’. Mama stak haar hand op en de soldaat zei dat we mee moesten komen.

Het huis waar we op af liepen was eenvoudig, maar mooi, met voor ieder raam een plantenbak met bloemen erin. Ik hield Karin voor dat we straks eindelijk uit de zon zouden zijn, en dat we in ons nieuwe huis iets te eten en te drinken zouden krijgen en daarna op onderzoek uit konden gaan. Karins ogen begonnen te glimmen en, hoe moe ze ook was, ze ging sneller lopen.

De Japanse soldaat wees naar het huis en schreeuwde: ‘Jullie slapen hier.’ Hij keek het voor de zekerheid nog eens na en zei toen: ‘Grønn-Nielsen, slaapt hier.’

Mama knikte en liep naar de voordeur. De Japanse soldaat schreeuwde iets.

‘Nee, daar.’ Hij wees naar een grote olijfgroene deur naast het huis.

‘Daar. Garage. Grønn-Nielsen in garage.’

Voor mama iets kon zeggen prikte hij haar in de rug met zijn bajonet.

‘Snel nu.’

Hij liep voor ons uit en schopte met zijn laars zo hard tegen de deur dat die openzwaaide.

‘Snel. Jullie hier.’

Mama’s gezicht sprak boekdelen toen ze de ruimte overzag die voor ons was bedoeld en waar we god weet hoelang zouden bivakkeren. Zodra ik bij de deur was, sloeg ik mijn hand voor mijn mond, wat een stank! Er hing een doordringende walm van olie, benzine en zweet. De vloer van de garage lag bezaaid met puin, auto-onderdelen en andere troep. Het was een donkere, naargeestige ruimte. In een hoek achterin zag ik een oude auto, die half aan het zicht werd onttrokken door vuile lakens en dekens.

We gingen naar binnen. De achterdeur van de garage ontbrak en voor de deuropening was een dekzeil gespannen. Ik duwde het een eindje opzij en keek door de kier. Ik zag de achterkant van het huis waar de garage tegenaan was gebouwd. In een kleine tuin zaten twee vrouwen met elkaar te praten.

Mama zei dat we er maar het beste van moesten maken en hield ons voor dat we hier niet lang zouden blijven. Ik keek haar verbijsterd aan.

‘Maar mama, hier kunnen we toch niet slapen? Er zijn niet eens bedden.’

Karin lachte niet meer en ineens waren de honger en dorst

verdwenen; ze liet zich in de deuropening snikkend op de grond vallen – zij zou geen stap in die garage zetten. Mama negeerde haar en liep naar binnen. Ze gaf Lasse, die nog steeds op haar schouder lag te slapen, aan mij. Ze liep naar de achterwand van de garage, ondertussen rondspeurend tussen de troep. Ze vond wat lege kartonnen dozen, die ze uit elkaar trok en plat op de vloer van de garage legde. Vervolgens trok ze een van de dekens van de oude auto af en legde die op de kartonnen onderlaag. Ze maakte Lasses tas open, haalde zijn jas eruit en legde die op de deken.

‘Zo blijft hij mooi schoon,’ verkondigde ze. Ze nam Lasse van me over en legde hem op het geïmproviseerde bed.

Mama zette ons die dag flink aan het werk. We ruimden de garage op en maakten nog drie bedden van het karton en de dekens die op de auto lagen. Het is een wonder dat ik de eerste nacht in die smerige garage in slaap heb kunnen vallen, want ik was erg geschrokken toen ik een oude deken van de achterbank van de roestige auto trok en daaronder een stuk of acht kale, hulpeloze babyratjes zag liggen. Ik gilte van angst, waarop de moederrat kwam aangerend om haar kleintjes te beschermen. Mama sloeg haar dood met een grote hamer die ze van de motorkap van de auto had gepakt. Gruwelijk, maar ze moest wel. We hebben de babyratjes één voor één op een stuk karton geschoven en naar buiten gegoooid. Mama kon het niet over haar hart verkrijgen om ook die dood te slaan en voor onze ogen gingen ze, de een na de ander, dood in de brandende zon.

Na al dat gezwoeg gingen we op onze nieuwe bedden zitten en kregen we fruit uit blik en koekjes, met lauw water uit een fles erbij. Daar knapte ik behoorlijk van op en ik moet bekennen dat ik het, zo aan het begin van ons avontuur, reuzespannend vond allemaal. Toen het donker werd, stak mama

een kaars aan, waarna Karin en Lasse al vlug in slaap vielen. Ik probeerde mezelf nog een tijd wakker te houden door tegen mama aan te kletsen en door haar vragen te stellen over de oorlog en het kamp en het meisje dat straf had gekregen en de Japanse soldaten. Op sommige vragen gaf ze antwoord en op andere niet. Dan staarde ze met een holle blik voor zich uit, maar ze gaf me steeds weer te verstaan dat ik uit de buurt van die nare Japanse soldaten moest blijven.

‘Niets tegen ze zeggen,’ zei ze. ‘Niet eens naar ze kijken. Ga ze gewoon zoveel mogelijk uit de weg.’

Het was geen nare droom.

De volgende ochtend werd ik wakker in die garage vol met ratten. Ik sloot mijn ogen weer, in de hoop nog even verder te kunnen slapen. Ik zei tegen mezelf dat ik, als ik over een tijdje wakker werd, weer in mijn mooie slaapkamer in Soerabaja zou zijn, met mijn zachte matras, mijn donzen kussen en mijn frisgewassen, katoenen lakens. Maar het mocht niet zo zijn.

Karin begon meteen te huilen toen ze wakker werd. Lasse werd hierdoor uit zijn slaap gehaald en zette eveneens een keel op. Wat een kabaal!

We kregen mandarijn uit blik voor ontbijt en het zoete sap gaf iets van troost. We ontbeten voor de deur van de garage en daar, in de zon, konden we ons nieuwe onderkomen even vergeten.

Het was gek, maar het leven in dat met een hek omgeven dorp leek heel gewoon. Mama zei dat we waren ondergebracht in een van de buitenwijken aan de andere kant van Soerabaja, maar waar precies, dat wist zij ook niet. Het klopte wat mama zei. In het dorp was een winkel waar vers brood te koop was, en groenten en fruit in blik, snoep, water

en sinaasappelsap. Het leek wel of de mensen hier een gewoon leven leidden. Alleen stond er om het hele dorp een groot hek, dat werd bewaakt door Japanse mierenmannetjes, die nooit lachten en altijd schreeuwden. Ik ging voor het hek staan en keek erdoorheen.

Ook daar zag alles er volstrekt normaal uit.

Het dorp lag op een heuvel en daardoor kon ik best ver kijken. Ik zag spoorlijnen met open wagons waarop kratten vol landbouwproducten werden vervoerd. Langs het rangeerterrein liep een drukke tweebaansweg, met heel veel auto's en fietsers erop. De treinen reden in de richting van de zee, waar de kratten zouden worden overgeladen op schepen. Javanese mannen laadden de treinwagons vol en deden hun werk, net als anders. Sommigen lachten en maakten grapjes, anderen gingen even in de schaduw zitten met een fles water en een banaan of mango. Het zag er vertrouwd uit en ik vroeg me af of ik hier soms al eens eerder was geweest. Ineens herinnerde ik het me. Ik keek naar het donkergrijze gebouw aan de overkant van de autoweg, nog geen driehonderd meter verderop. Het was een ziekenhuis; ja, ik was hier al eens geweest. Een jaar geleden waren mijn amandelen er verwijderd. Ik had een bed met een zacht matras en schone lakens. Ik vond het er fijn. Mama had tegen me gezegd dat ik na de operatie altijd gehoorzaam zou zijn, en toen ik bijkwam na de ingreep, vroeg ik of ik nu nooit meer ongehoorzaam zou zijn. De verpleegsters zeiden dat mijn keel wel pijn zou doen en dat ik beter kon fluisteren. Ik legde de zuster uit dat mama had gezegd dat ik een stout meisje was en dat ik daarom geopereerd moest worden. De zusters keken geschokt en toen mama later die dag op ziekenbezoek kwam, wilden ze met haar praten. Mama vond dat zo te zien niet leuk.

De laatste keer dat ik dat gebouw had gezien, was ik nog vrij.

Ik klemde mijn vingers om het hek en drukte mijn gezicht tegen het draad. Wat had ik verkeerd gedaan? Waarom was ik gevangengenomen? Het draad sneed in mijn huid en toen ik mijn hoofd weer terugtrok, vertrok mijn gezicht van de pijn. Wat hadden papa en mama verkeerd gedaan? Wij waren aardige mensen en we hadden nooit iemand kwaad gedaan. We hadden een mooi huis en papa werkte hard. Ik dacht aan de garage en aan de ratten en aan de stank van olie en aan de insecten die midden in de nacht over mijn gezicht kropen. Ik liet me op mijn knieën zakken en mijn tranen vielen op de kurkdroge aarde. Ik was verdrietig, voelde me klein en machteloos. Er welden nieuwe tranen in mijn ogen op, maar ik slikte ze weg. Met zelfmedelijden zou ik niets opschieten. Ik verving dat zielige gevoel door woede en een diepe haat voor onze onderdrukkers.

4

Moord in De Wijk

De eerste paar dagen keek ik voortdurend rond of ik papa ergens zag, maar uiteindelijk gaf ik het op. In het begin waren er nog aardig wat mannen in het dorp, maar na verloop van tijd waren ze stuk voor stuk verdwenen. Mama zei dat de Japanners gevangenen in het dorp opsloten totdat ze konden worden overgeplaatst naar verder weg gelegen werkkampen. Ze legde uit dat de mannen werden weggehouden bij de vrouwen en kinderen, en dat ze om de paar dagen bijeen werden gedreven om per vrachtauto te worden afgevoerd. Ik zag huilende jongens van nog maar twaalf of dertien jaar, die door de Japanners werden gedwongen afscheid te nemen van hun familie. Probeerde een moeder of zus dat te verhinderen, dan sloegen de Japanners haar zonder pardon tegen de grond.

Om de paar dagen moesten de bewoners van alle huizen zich in rijen opstellen voor tenko. Die appèls waren stom en zonde van de tijd en het ging er soms heftig aan toe. De Japanse officieren stelden ons in twee of drie rijen op en dan moesten we buigen. Ze deden voor hoe diep we moesten bui-

gen. Het kwam erop neer dat we ons hoofd ter hoogte van onze heupen moesten brengen. Mama zei dat we op die manier respect betuigden aan de Japanse officieren. Wie de buiging niet correct uitvoerde, kreeg een klap op zijn rug met de kolf van een geweer. De officieren paradeerden in vol ornaat heen en weer, maar wij konden niet veel meer zien dan hun glimmend gepoetste laarzen, die tot hun knieën reikten. Soms duurde tenko een kwartier, maar soms ook veel langer, zo lang zelfs dat mensen uitgeput door hun benen zakten. Ik begreep nooit waarom het zo lang moest duren. De papieren en paspoorten konden toch binnen enkele minuten worden gecontroleerd? Mama legde uit wat ik moest doen wanneer ik tijdens het buitenspelen een Japanse officier zag naderen. Ik moest voor hem aan de kant gaan en net zo lang blijven buigen tot hij voorbijgelopen was.

Toen we daar ongeveer een week waren, werd ik midden in de nacht wakker. Ik hoorde buiten mensen praten. Door een kier tussen het dekzeil en de muur kon ik in de tuin kijken. Ik zag een paar vrouwen, ze waren op handen en knieën aan het werk. Ik tuurde ingespannen in het donker, om te kijken of ik iemand herkende. Wat deden ze daar? De maan scheen net te zwak om ze bij hun taak te helpen, maar ze werkten gestaag en behoedzaam door. Ze fluisterden. Ik verstijfde van schrik toen ik een vertrouwd silhouet ontwaarde. De vrouw sprak op zachte toon tegen een van de anderen. Ze zei dat ze moest voortmaken. Het was mama's stem, dat wist ik zeker.

Na een paar minuten begreep ik wat ze deden. Ze groeven een gat. Ik zat geknield voor de spleet en kon precies zien wat er gebeurde. Ze groeven met hun blote handen, en een van de Hollandse vrouwen hield enkele kartonnen doosjes tegen haar borst gedrukt. Mama zei iets tegen haar en hurkte neer. De vrouw reikte mama en de andere twee vrouwen drie doos-

jes aan. Ze wisselden velletjes papier uit, legden de doosjes in het gat en gooiden dat vervolgens dicht. Daarna stampten ze de aarde met hun voeten aan en strooiden er nog wat aarde en een paar steentjes overheen. Daarna schudden ze elkaar de hand. Op dat moment begreep ik het: ze hadden een schat begraven en op de stukken papier waren landkaartjes getekend.

Toen mama naar de deur liep, kroop ik vlug terug in bed. Ik deed net of ik sliep. De volgende dag vroeg ik haar wat ze hadden gedaan. Ze legde uit dat ze hun kostbaarheden hadden verstopt, zodat de Japanners ze niet konden stelen. Ze drukte me op het hart dit geheim aan niemand te vertellen.

Op een dag liepen we met mama langs het hek toen drie Japanse officieren ons tegemoetkwamen. Mama zei dat we stil moesten staan en we bogen. De Japanse officieren liepen ons voorbij en daarna richtte mama zich weer op. Ineens hoorden we rumoer achter ons. Een lange man met vlammend rood haar was de officieren gepasseerd, maar was vergeten te buigen. Een van de Japanse officieren schreeuwde tegen hem en de man schreeuwde terug. De officier trok zijn pistool en beval de man aan zijn voeten te knielen. Hij schreeuwde en sloeg de man, die trilde van angst. Mama tilde Lasse op en nam ons vlug mee. We renden terug naar de garage en haastten ons naar binnen. Met een zucht van verlichting trok mama de garagedeuren achter ons dicht, zodat we ons zoveel mogelijk konden afsluiten voor de narigheid en het rumoer daarbuiten.

Er verbleven zo'n veertig mensen in het huis waar onze garage bij hoorde, en er was maar één wc. Die zat aan de achterkant van het huis en er stond continu een rij, die doorliep tot halverwege de gang. Soms zat er water in de stortbak, zodat de uitwerpselen werden weggespoeld, maar hij stond ook

vaak droog. Het stonk er verschrikkelijk, zoiets smerigs had ik van mijn leven nog niet geroken. Elke keer dat ik moest, kneep ik mijn neus dicht en wierp een blik in de bak, biddend dat er water in zou staan. Het geïmproviseerde gordijn en de hanglamp zaten vol vliegen, die om mijn hoofd zoemden terwijl ik mijn behoefte deed. Het was gewoon het smerigste kamertje ter wereld en wanneer ik om de paar dagen aandrang voelde, dan ging ik er met tegenzin heen. Mama zag erop toe dat we elke keer na een bezoek aan het toilet grondig onze handen wasten.

De dagen waren lang en saai en draaiden slechts om één ding: eten. Elke dag was het knokken om te overleven. De Japanners hadden voor het hele dorp twee keukens ingericht. Twee keer per dag kwam er een vrachtwagen kool en rijst afleveren, en soms nog wat andere groene groenten. Soms kregen we voor het ontbijt een kleine portie flauw smakende pap en een korst brood. Het koken van de soep werd aan de gevangenen zelf overgelaten. Om de paar dagen werd er een nieuw rooster opgesteld. Er was geen gebrek aan vrijwilligers, aangezien degenen die hadden gekookt de eerste porties uit de pan kregen. In beide keukens waren ten minste drie grote gietijzeren pannen voorhanden. Ze waren ongeveer zo groot als een regenton en helemaal zwartgeblakerd door de rook van het vuur. Degenen die gingen koken sprokkelden eerst hout op het terrein, voldoende om de pannen een uur te kunnen verhitten. In de pannen werd water aan de kook gebracht. Daarna werden de kool en de rijst toegevoegd. Zo nu en dan werd er een konijn of slang bij gedaan die iemand gevangen had, maar voordat de soep werd uitgedeeld was het vlees er door de kokkinen al uit gevist.

Mama zei dat de hoeveelheid eten toereikend was voor slechts een kwart van de mensen in het kamp. Zodra er weer

voedsel was geleverd, begonnen zich lange rijen te vormen. We moesten van mama bijna elke dag in de rij staan voor soep en rijst, terwijl zij op Lasse paste. Meestal was de soep al op voordat we aan de beurt waren. Als we erge honger hadden, dan zorgden we dat we bijna helemaal vooraan in de rij kwamen te staan. Dan bemachtigden we ieder een kom eten, waar we op weg naar huis al gretig van namen. We lieten net voldoende over voor mama. Voor Lasse was er op de een of andere manier altijd voldoende babymelkpoeder. Op een dag hadden Karin en ik bijna twee uur in de rij gestaan toen het eten op was, en dat terwijl er nog maar zes mensen voor ons waren.

In het kamp heerste een voortdurende strijd om het bestaan en je moest, zo zei mama zo nu en dan, ook wel een beetje geluk hebben. Er waren oudere vrouwen bij die niet in staat waren om urenlang in de felle zon in de rij te staan. Zij verzwakten met de dag, met uitzondering van degenen met vriendinnen die bereid waren wat van hun eigen voedsel aan hen af te staan. Sommige vrouwen kwijnden langzaam maar zeker weg.